

Veli-Matti Pynttäre

Essee, laji ja buumi. Huomioita viimeaikaisen suomenkielisen esseekirjallisuuden lajista

Viimeisen vajaan vuosikymmenen aikana esseestä on tullut varsin näkyvä ja vakiintunut osa suomalaista nykykirjallisuutta; esseitä julkaistaan enemmän kuin edellisen vuosikymmenen aikana, niitä luetaan enemmän ja ennen kaikkea niistä keskustellaan vilkkaammin kuin vielä muutama vuosi sitten. On jopa puhuttu varsinaisesta esseebuumista (esim. Salusjärvi 2012; Korhonen 2013, 314). Kenties suurimman työn esseiden esiinmarssin eteen on tehnyt turkulainen pienkustantamo Savukeidas ottaessaan essee-kustannusohjelmansa keskiöön ja tuodessaan kirjamarkkinoille samalla suuren määrän uusia esseistejä. Jaana Seppänen, Tommi Melender, Timo Hännikäinen, Kari Hukkila, Tero Tähtinen ja etenkin Antti Nylén kuuluvat kaikki Savukeitaalla debytoineisiin esseekirjailijoihin, joiden tuotannossa juuri essee ovat – jollei välttämättä ensisijaisessa – niin ainakin keskeisessä asemassa. Suomalaista nykyesseistiikkaa kartoittavassa artikkelissa ”Esseistiikan uudet kuviot” Kuisma Korhonen (2013, 305) onkin huomauttanut esseen kaltaisen, edelleenkin varsin marginaalisen lajin sopivan juuri Savukeitaan kaltaisille pienille, ketterille ja kustannusrakenteeltaan kevyille kustantajille.

Huomionarvoista on kuitenkin se, että esseen laji on liikkeellä ja essee ovat alkaneet kiinnostaa suuremmissa määrin myös muita kustantajia. Esimerkiksi Teos on julkaissut Olli Löytyn esseekokoelmat *Maltillinen hutu* (2008) ja *Kulttuurin sekakäyttäjät* (2011), Anu Silfverbergin *Luonto pakastimessa* (2011) ja *Äitikortti* (2013) ja Kaarina Hazardin pamphlettimaisen *Kontallaan* (2009), joiden ytimessä on kulttuurikritiikki ymmärrettynä kulttuurin mahdollisimman laajassa merkityksessä. Historiallisen perspektiivin toista päätä edustavat Leif Salménin, alun perin Söderströmsin ja aivan viime vuosina Schildts & Söderströmsin ruotsiksi julkaisemat *Palatsi Bosporin rannalla* (2005), *Alas Akropoliilta* (2008) ja *Maanalainen moskeija* (2013), jotka sukeltavat syvälle länsimaisen kulttuurin juurille sitoen historian tiiviisti osaksi nykypäivää. WSOY on samaan aikaan jatkanut pitkän linjan esseistensä kokoelmien julkaisua. Matti Mäkelän *Ihmisen olosijat* (2011) on jatkoa pitkälle 1980-luvun alussa alkaneelle, Suomessa verrattain harvinaiselle, esseistin uralle ja Markku Envallin *Toinen jalka maassa ja muita esseitä* (2012) merkitsee Envallin paluuta esseiden pariin aforismien ja fragmenttien jälkeen. Näiden lisäksi näkyväksi esseistiksi on noussut Hannu Raittila kokoelmilla *Rahat vai kolmipyörä ja muita kirjoituksia* (2002), *Liikkumaton liikkuja* (2004) ja *Kirjailijaelämää*

(2006). Yhtenä osoituksena kustantajienkin kasvaneesta kiinnostuksesta esseetä kohtaan voi pitää sitä, että esimerkiksi Jaana Seppänen ja Tommi Melender ovat ensimmäisten Savukeitaan julkaisemien esseekokoelmien jälkeen siirtyneet seuraavien kokoelmiensa kanssa WSOY:n leiriin.¹ Marginaalisena ja vähälevikkisenä tunnettu esse on alkanut tuntua varteenotettavalta vaihtoehdolta kustannusohjelmissa kautta linjan.

Samaan aikaan on tietenkin esitetty myös eriäviä mielipiteitä esseen tilasta tai nousun syystä. Esimerkiksi Tommi Melender on ounastellut esseebuumin olevan ainakin osittain vailla perusteita. Hänen mukaansa esseen jonkinasteinen nousu on tosiasia, mutta siinä on suurelta osin kyse etujoukkoilmioista, jossa alkuaan varsin harvalukuisen joukon piirissä syttynyt kiinnostus marginaalista kirjallisuudenlajia kohtaan on ehkä tahattomastikin kasvanut laajemmassa julkisuudessa illuusioksi laajalle levinneestä uudenlaisesta kiinnostuksesta esseetä kohtaan (Melender 2012, 94–95). Välittämättä siitä onko esseebuumissa kyse pienen piirin innostuksesta vai valtavirran buumista, on selvää että viimeisten vuosien aikana esseestä on tullut entistä aktiivisempi, arvostetumpi ja ennen kaikkea näkyvämpi kirjallisuudenlaji, mistä on osoituksena esseen herättämä vastakaiku myös kaunokirjallisuuden ulkopuolella. Aivan viime aikoina *Kritiikin uutiset* ja *Esitys* ovat julkaisseet esseetä käsittelevän yhteisnumeron, jonka toisessa pääkirjoituksessa yksi *Esityksen* päätoimittajista, Janne Saarakkala (2014, 3), katsoo lehtiä yhdistävän ”esseemäisyyden” olevan kirjallisuutta laajempi ilmiö, joka juuri nyt lävistää kaikki taiteenlajit. Kirjallisuuden ulkopuolella levittäytyessään esse päättyy nykyään yhä useammin myös päivälehtien sivuille, kun esimerkiksi *Helsingin Sanomien* kulttuurisivuilla julkaistaan viikoittain ”Luantai-esseetä” ja saman lehden NYT-liitteessä on luettavissa ”POP-esse”. Tätä taustaa vasten voi hyvin yhtyä arvioihin esseen elinkelpoisuudesta nykykirjallisuudessa.

Viimeisen vuosikymmenen lisääntynyt kiinnostus esseetä kohtaan on tässä suhteessa melko helppo havaita. Asia muuttuu kuitenkin hankalammaksi heti kun ilmiötä yritetään rajata ja antaa määritelmiä siitä, minkälaiset tekstit ovat esseitä ja minkälaiset jäävät lajityypin ulkopuolelle. Kenellekään edes pinnallisesti esseetutkimukseen tutustuneelle nämä lajityypin määrittelyyn liittyvät hankaluudet tuskin tulevat yllätyksenä, sillä esse on tunnetusti mielletty niin tutkijoiden, kriitikoiden kuin esseistienkin puolesta lajiominaisuuksiltaan lähes mahdottomaksi määritellä (vrt. Joeres & Mittman 1993, 12–13). Toteamus esseen määrittelemättömyydestä on siinä määrin vakiintunut näkemys, että Claire de Obaldia (1995, 2) huomauttaa hieman sarkastisesti esseen määrittelemättömyyden olevan ainoa asia, josta tutkijat tuntuvat olevan samaa mieltä ja katsoo ”määrittelemättömyyden olevan ominaista esseen olemukselle”² (suom. V-MP). Samaan tapaan Kuisma Korhonen (1998, 13) on todennut, että jos esseen lajista ylipäättään halutaan keskustella, niin se on mahdollista tehdä ainoastaan viittaamalla esseen haluttomuuteen noudattaa tiukkoja lajimääritelmiä. Esseen ja kirjallisuudenhistoriassa

vakiintuneiden lajikäsitysten välillä tuntuu tässä mielessä vallitsevan pysyvä epäsuhta, mistä johtuen monet esitetyt esseen määritelmät ovat tahallisen väljiä jättäen huomattavan paljon tilaa erilaisille tulkinnoille ja käyttöyhteyksille (esim. Joeres & Mittman 1993, 16–17; de Obaldia 1995, 2).

Esseen lajityypilliseen paikantumattomuuteen viitataan usein samalla kun essee mainitaan lajirajoja ylittävänä, transgressiivisena, ”epäkeskona hybridinä”, kuten esimerkiksi Olli Löytty (2012, 76) on sitä nimittänyt. Löytyn näkemyksessä korostuu erityisesti esseelle ilmeinen huojunta kauno- ja tietokirjallisuuden välillä, mutta yhtä lailla kyse on myös kaunokirjallisuuden ”sisäisistä” konventionaalisista rajanvedoista.³ On selvää, että jokaisen kirjallisuudenlajin yhteydessä on aiheellista korostaa lajin luonnetta rajantekona naapurilajeihin, mutta esseen kohdalla näiden naapurilajien runsaus ja verrattainen läheisyys on silmiinpistävä. Esheet tuntuvatkin rohkaisevan tällaiseen läheisyyteen ”flirttailemalla” melkein kaikkien muiden lajien kanssa ja sekoittamalla lähes mielivaltaisesti eri lajeille ominaisia tunnusmuotoja (Atkins 1992, 5; de Obaldia 1995, 3). Tyypilliseen tapaan viime vuosien suomalaista esseekirjallisuutta onkin rinnastettu pakinaan, kertovaan fiktion, kolumniin, pamflettiin, runouteen ja tieteen sekä filosofian popularisointiin (Korhonen 2013, 304).

Esseen sopimattomuus kirjallisiin lajikonventioihin on ollut toisaalta sysäämässä esseettä kirjallisuuden marginaaleihin, ”potentiaaliseksi kirjallisuudeksi” (*”Literature in potentia”*, de Obaldia 1995, 5–6; Fowler 1982, 5), mutta samalla esseen epäselvä asema lajien joukossa on nostanut sen kirjallisuuden käsitettä laajemminkin jäsentäväksi kysymykseksi. Lainaten Réda Bensmaïan tutkimusta Roland Barthesin esseistä, Claire de Obaldia (1995, 25) toteaa esseen olevan vähemmän lajien sekoitusta kuin kaikkien lajityypillisten mahdollisuuksien synnyinsija. Tässä suhteessa hän katsoo kysymyksen kirjallisuuden ja ei-kirjallisuuden välisestä rajasta sisältyvän siihen diskursiiviseen kenttään, jonka usein katsotaan olevan esseen ominta aluetta (de Obaldia 1995, 4). Samalla esseen määrittelemättömyydestä, esseen lajityypillisestä vapaudesta, on tullut sen kirjallisen arvon kiinne kohta (Macé 2006, 12).

Näkemyksessä esseestä ”määrittelemättömänä” lajina onkin aivan syystä juurtunut tukevasti niin kirjailijoiden, kriitikoiden ja tutkijoidenkin pyrkimykseen lähestyä esseettä. Siinä määrin sekä muodollisesti että historiallisesti erilaisia tekstejä esseiden joukkoon on sisällytetty, että yhden yhteisen nimittäjän löytäminen näyttää mahdottomalta ja perheyhtäläisyyksienkin⁴ hahmottaminen hankalalta. Tällaista käsitystä esseen lajityypillisestä epämääräisyydestä voi kuitenkin arvostella siitä, että lähtökohdiltaan se rajoittuu lähes yksinomaan kaunokirjallisiin lajeihin ja käyttää kirjallisuutta myös lajien – tässä tapauksessa esseen – arvottamisen perustana. Vaikka essee ymmärretäänkin kaunokirjallisenä hybridinä, ”määrittelemättömänä lajina” tai ”potentiaalisena kirjallisuutena”, niin mittapuuna näille arvioille toimii yhä illuusio enemmän tai vähem-

män tarkasti määritellyistä (kauno)kirjallisista lajeista. Määrittelemättömyydessään esseen saatetaan toisin sanoen katsoa kyseenalaistavan vallitsevaa kirjallisuuskäsitystä, vaikka samalla kysymystä esseen lajista lähestytään tavalla, joka pitää pystyssä tässä suhteessa vanhanaikaista käsitystä kirjallisuuden lajijärjestyksestä ja sen arvottamisesta. Hämmentävää on tietenkin se, että vaikka kirjallisuudentutkimuksessa on aktiivisesti kyseenalaistettu tällaiset yksinkertaistavat lajikäsitykset (esim. Shore & Mäntynen 2006, 13–14), niin esimerkiksi esseen kohdalla samat käsitykset ovat – edes negaationa – jääräpäisesti osana tapaamme jäsentää sitä diskursiivisen maailman osaa, jota nimitämme (essee)kirjallisuudeksi.

Vaikka kirjallisuustieteilijöille saattaakin tulla joskus yllätyksenä, että myös esimerkiksi kielitieteilijät käyttävät lajin käsitettä, kuten Bo Pettersson (2006, 152) on huomauttanut, niin lajitutkimuksessa on ollut näkyvissä merkkejä halusta nähdä laji tieteenaloja yhdistävänä tekijänä (erityisesti Devitt 2004 ja Bawarshi 2000, mutta myös esimerkiksi Auken 2013 ja Wells 2003; 2014.). Nähdäkseni huojunta kauno- ja tietokirjallisuuden välillä tekee esseestä oivan kohteen tällaiselle lajikäsitysten ja -teorioiden rajoja ylittävälle tutkimukselle. Sen sijaan, että esseetutkimus pyrkisi selittämään esseen asemaa kirjallisuuden marginaaleissa kaunokirjallisen lajitutkimuksen näkökulmasta, tulisi sen ottaa tämä paikka metodologiseksi lähtökohdakseen ja soveltaa esseeseen lajikäsityksiä, jotka pyrkivät kuroma umpeen erotusta (kauno)kirjallisuuden ja arkipäiväisempien kielenkäytön muotojen välillä. Tämä suunta yhdistyy Beata Agrellin ja Angela Nilssonin arvioon, että lajitutkimus on siirtymässä ontologisista, formalistisista ja luokittelevista näkökulmista kohti konstruktivisia, funktionaalisia ja pragmaattisia lähestymistapoja (sit. Pettersson 2006, 153).⁵

Viimeaikaisen suomalaisen esseekirjallisuuden hahmottamisessa onkin ollut havaittavissa myös luopumista kategorisoivasta näkökulmasta pragmaattisen näkökulman hyväksi. Kun Olli Löytty (2012, 76) esimerkiksi toteaa, että esseen ainoa muodollinen tunnusmerkki on se, että joku (tekijä, kustantaja, kriitikko tai tutkija) määrittelee tekstin esseeksi, niin hän tulee samalla korostaneeksi lajikäsityksen toiminnallisuutta ja pragmaattisuutta. Tällainen ”nominalistis-institutionaalinen” lajikäsitys on luonteeltaan avarakatseinen ja inklusiivinen, ja sellaisena sen soveltaminen juuri esseen kaltaiseen ”muodottomaan muotoon” on luontevaa. Mutta oleellista on, että huomion kiinnittäminen esseen käyttötapoihin lajinimityksenä ja käsitteenä edellyttää samalla kategorisoivan lajikäsityksen ensisijaisuuden kyseenalaistamista ja funktionaalisuuden nostamista myös lajin käsitettä määritteleväksi tekijäksi.

Yhtä lailla pragmaattinen, mutta historiallisempi näkökulma esseebuusta sisältyy jo mainittuun Kuisma Korhosen artikkeliin ”Esseistiikan uudet kuviot” (2013). Artikkelissa Korhonen liittää esseen kasvaneen suosion uudenlaisen ”esseistin prototyypin” esiin murtautumiseen 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla. Uusi esseis-

tin prototyyppi vertautuu Korhosen näkemyksessä kahteen aikaisempaan suomalaisen esseen päätyyppiin: toisaalta vahvaa sivistystä, kansainvälisyyttä ja urbaania miljöötä korostavaan suomenruotsalaiseen esseeseen ja toisaalta itseoppineisuutta ja kansallista kulttuuriperintöä korostavaan omaehtoiseen ajatteluun pohjaavaan suomenkieliseen esseeseen. Pitkälti Savukeitaan esseisteillä miehitetyssä (sic) kolmannessa esseessä ilmestyvät akateeminen sivistys, kansainvälisyys ja modernia teknologiaa ja kapitalismia halveksuva asenne. Toki on niin, kuten Korhonen huomauttaa, ettei kaikkia nykyseiteitä voi tai edes tule yrittää sijoittaa näihin kolmeen tyyppiin, mutta silti huomionarvoista on Korhosen tapa perustella luokittelunsa kolmen päätyypin sosiaalisella kontekstilla. Toisin sanoen sillä, minkälaisena esseet – tai Korhosen artikkelissa pikemminkin esseistit – jäsentävät oman suhteensa maailmaan. (Korhonen 2013, 304–311, 314.)

Läheinen yhteys historialliseen kontekstiin ja siinä tapahtuviin muutoksiin, toisin sanoen ajankohtaisuus, on esseeseen usein liitetty piirre. Montaignen yhteydessä esseeseen on katsottu edustavan reaktiota vaikeaksi ja hankalaksi muuttuneeseen maailmaan (Hardison 1989, 20) ja esimerkiksi Kuisma Korhonen (1998, 14) on väitöskirjassaan huomauttanut tuskin olevan sattumaa, että esseet on menestynyt etenkin paradigmojen ja maailmankuvien murrosaikoina. Toisaalta jo Adorno (1984, 167) katsoi esseiden, tieteellisen järjen yksinvaltaa kyseenalaistavana kirjoitusmuotona, vastaavan tilannetta, jossa yhteiskunnan peruskäsitykset paljastuvat valheeksi. Jos esseiden lajia halutaan tarkastella osana näinkin syvästi historialliseen ja sosiaaliseen kontekstiin kietoutuvaa kysymyksenasettelua, niin kirjallisuudentutkimuksen välineet, sellaisina kuin ne ovat esseiden yhteydessä näyttäytyneet, ovat tuskin tehtävän tasalla. Erityisesti lajiin kohdistuvan kysymyksen yhteydessä kirjallisuudentutkimuksellisen näkökulman täydentäminen sosiaalista kontekstia korostavilla lähestymistavoilla näyttää antavan paremmat välineet ymmärtää esseiden toimintaa kirjallisuuden ja maailman välittäjänä.

Yrittäessään silloittaa kirjallisten ja ei-kirjallisten lajikäsitysten välistä kuilua Anis Bawarshi toteaa artikkelissaan ”The Genre Function” (2000), että niin sanotun retorisen lajitutkimuksen erityisyys suhteessa kirjalliseen lajikäsitykseen perustuu sille, ettei lajia ymmärretä diskursiivisesti säädeltyinä reaktiona toistuviin sosiaalisiin tilanteisiin, vaan ennen kaikkea keinona toimia näissä tilanteissa. Bawarshin mukaan lajin toimintaa on sosiaalisten tilanteiden (kontekstien) luominen ja tässä mielessä voidaan sanoa, että juuri laji antaa tekstillä – kaunokirjalliselle tai ei – sosiaalisen todellisuuden. Viitaten erityisesti Carolyn Millerin artikkeliin ”Genre as Social Action” (1984) Bawarshi toteaa lajin olevan välttämätön, koska lajin käyttö antaa toiminnan osapuolille mahdollisuuden hahmottaa, minkälainen toiminta tietyssä tilanteessa ylipäättään on mahdollista. Lajit auttavat meitä toimimaan erilaisissa tilanteissa samalla kun ne antavat tietoa kyseisen tilanteen luonteesta. (Bawarshi 2000, 339–340.)

Retorinen lajitutkimus ei tietenkään tarjoa oikotietä onneen tai varmoja vastauksia esseen lajia koskeviin kysymyksiin, eikä päämääränä siksi voikaan olla kirjallisuustieteen korvaaminen retorisella lajitutkimuksella. Silti retorinen lajitutkimus voi tarjota uudenlaisen näkökulman viimeaikaiseen suomalaiseen esseekirjallisuuteen korostaessaan tarvetta vaihtaa kysymyksenasettelun kohde tekstistä sosiaaliseen tilanteeseen siten, ettei näitä ymmärrettäisi toisensa poissulkevinä alueina, vaan läheisesti toisiinsa liittyvinä, symbioottisina osina tekstin tuottamisen ja kuluttamisen prosesseissa. Näiden prosessien ymmärtäminen edellyttää tietenkin yksittäisten esseiden tarkkaa lukemista. On selvää, ettei lajitutkimusta palvele niinkään yleistyksen, vaan kirjallisuuden yksityiskohtainen analyysi (vrt. Pettersson 2006, 154), mutta silti on syytä toivoa, että yllä olevista yleistyksistä on edes hetkellistä hyötyä kun hahmotetaan vaihtoehtoja esseen lajin ymmärtämiselle viimeaikaisessa suomalaisessa kirjallisuudessa. Essee kyseenalaistaa käsityksemme kirjallisuudesta ja ei-kirjallisuudesta, näiden rajoista ja sekoituksista, mutta ehkä se tekee sen paljon syvemmällä tasolla kuin tavanomaisesti käyneet vatvo- miset esseiden määrittelemättömyydestä antavat ymmärtää.

Viitteet

¹ Melenderin kohdalla siirtymää voi pitää siinä mielessä luonnollisena, että koko hänen muun tuotantonsa on julkaissut WSOY. Savukeitaan kustantama esseekokoelma *Kuka nauttii eniten* (2010) edusti tässä suhteessa poikkeamaa.

² "[i]ndeterminacy is germane to its [essay's] essence." (de Obaldia 1995, 2)

³ Lajitutkimuksellisenä lähtökohtana lajirajojen ylittäminen on ollut laajemminkin esillä suomalaisessa lajitutkimuksessa viime vuosina (kts. Lyytikäinen 2006).

⁴ Pirjo Lyytikäinen on käyttänyt ajatusta perheyhtäläisyydestä lajiteorian keskeisenä käsitteenä (Lyytikäinen 2006).

⁵ Pettersson (2006, 153–154) tosin kyseenalaistaa tämän näkemyksen ja korostaa kategorisoivan näkökulman pysyvyyttä ja merkitystä kirjallisuustieteelliselle lajitutkimukselle.

Lähteet

Adorno, Theodor W. 1984 (1958). *The Essay as Form (Der Essay als Form)*. Bob Hullot-Kentor & Frederick Will (trans.) *New German Critique* 32, 151–171.

Atkins, G. Douglas 1992. *Estranging the Familiar*. Athens & London: The University of Georgia Press.

Auken, Sune 2013. Genre as Fictional Action. On the Use of Rhetorical Genres in Fiction. *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling* 2(3), 19–28.

Bawarshi, Anis 2000. The Genre Function. *College English* 62(3), 335–360.

Devitt, Amy J. 2004. *Writing Genres*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

- Fowler, Alastair 1982. *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon Press.
- Hardison, O. B., Jr. 1989. Binding Proteus: An Essay on the Essay. Alexander J. Butrym (ed.) *Essays on the Essays. Redefining the Genre*. Athens & London: The University of Georgia Press, 11–28.
- Joeres, Ruth-Ellen Boetcher & Elizabeth Mittman 1993. An Introductory Essay. Ruth-Ellen Boetcher Joeres & Elizabeth Mittman (eds.) *The Politics of the Essay. Feminist Perspectives*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 12–20.
- Korhonen, Kuisma 2013. Esseistiikan uudet kuviot. Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja ja poetiikkaa*. Helsinki: SKS, 304–314.
- Korhonen, Kuisma 1998. *Essaying Friendship*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lyytikäinen, Pirjo 2006. Rajat ja rajojen ylitykset. Laji kirjallisuudessa ja kirjallisuudentutkimuksessa. Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.) *Genre – tekstilaji*. Helsinki: SKS, 165–183.
- Löytty, Olli 2012. Välimuodon estetiikkaa. Johanna Venho (toim.), *Mitä essee tarkoittaa?* Turku: Savukeidas, 75–90.
- Macé, Marielle 2006. *Le temps de l'essai. Histoire d'un genre en France au XXe siècle*. Paris: Belin.
- Melender, Tommi 2012. Liian nokkelien ja skeptisten laji. Johanna Venho (toim.), *Mitä essee tarkoittaa?* Turku: Savukeidas, 91–106.
- de Obaldia, Claire 1995. *The Essayistic Spirit. Literature, Modern Criticism, and the Essay*. Oxford: Clarendon Press.
- Pettersson, Bo 2006. Kirjallisuuden lajien teoriasta ja käytännöstä. Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.) *Genre – tekstilaji*. Helsinki: SKS, 151–164.
- Saarakkala, Janne 2014. Aika pysähtyy nyt. *Esitys* 1/2014, 3.
- Salusjärvi, Aleksis 2012. Suuri esseekeskustelu.
www.kritiikinuutiset.fi/suuri-esseekeskustelu (15.9.2014)
- Shore, Susanna & Anne Mäntynen 2006. Johdanto. Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.) *Genre – tekstilaji*. Helsinki: SKS, 9–41.
- Wells, Susan 2003. Freud's Rat Man and the Case Study: Genre in Three Keys. *New Literary History* 34(2), 353–366.
- Wells, Susan 2014. Genre as Species and Spaces: Literary and Rhetorical Genre in the Anatomy of Melancholy. *Philosophy and Rhetorics* 47(2), 113–136.